

UNIVERSITAT DE LES ILLES BALEARS

ELS PLANTEJAMENTS DEL SISTEMA
EDUCATIU ALS INICIS DE L'ESPANYA
LIBERAL. (1833 - 1857).

REPRODUCCIÓ DEL DOCUMENT ORIGINAL
DE LA BIBLIOTECA DE LA UNIVERSITAT DE LES ILLES BALEARS
D'ACORD AMB EL DECRET DE 19 DE MARÇ DE 1970

TOM - I

BARTOMEU MULET TROBAT
PALMA, JULIOL - 1989

Aquest Concordat va incidir a la mentalitat dels governants posteriors a favor de les postures més tradicionalistes, en detriment de les postures secularitzadores de l'ensenyança. Al manco va condicionar les seves propostes educatives posteriors.

Una de les mentalitats que sortia beneficiada de tot aquest tema concordetari fou el tradicionalisme catòlic, que es modera en les seves postures antirevolucionàries, malgrat poc abans Donoso Cortés hagués abandonat les tesis del partit moderat, precisament el 20 de febrer de 1851 es nomanat ministre plenipotenciaria de l'Estat espanyol a París fins a la seva mort a 1853. També es veritat que el tradocionalisme catòlic, representat per Donoso Cortes, és esquivat, posteriorment, pels plantejaments de política educativa de Moyano, però ja s'havia aconseguit moderar les seves postures més radicals.

234. Reial Decret de 10 setembre de 1852 que aprovava el Reglament d'Estudis. C.L.E. tom 57.
235. Projecte de Llei d'Instrucció pública de 9 de desembre de 1855, signat pel ministre de Foment Manuel Alonso Martínez. Reproduït a Alvarez Morales: Génesis de la Universidad española contemporánea. Op. Cit. pàgs. 701-738. Veure també "Proyecto de Ley de Instrucción Pública de 9 de Diciembre de 1855, presentado por el Sr. Ministro de Fomento" a Historia de la Educación en España. (MEC) Op. Cit. pàgs. 462-509.
236. "Ley Constitucional de Reforma de 1857". D.S.C.C.D. Legislatura de 1857, número 59. Apendice. Es troba reproduïda a Diego Sevilla Andres: Constituciones y otras Leyes y Proyectos Políticos de España. Tom I. Op. Cit. pàgs. 500-501.
El restabliment de la Constirució de 1845 es du a terme el 20 d'abril de 1864, mitjançant un Reial Decret signat pel President del Consell de Ministres Alejandro Mon; El Ministre d'Estat, Joaquín F. Pacheco; El Ministre de Gràcia i Justícia, Luis Mayans; El Ministre de Guerra, José Mª Marchesi; El Ministre d'Hisenda, Pedro Salaverria; El Ministre de Marina, José Manuel Pareja; El Ministre de Governació, Antonio Canovas del Castillo; El Ministre de Foment, Augusto Ulloa; El Ministre d'Ultramar, Diego López Ballesteros, a més de la Reina. Es troba reproduït a Diego Sevilla Andrés: Idem. pàgs. 503-504.
237. La Llei Moyano de 9 de setembre de 1857, ja esmentada, es definida per Alberto Jimenez: Historia de la Universidad española, de la següent manera: "Aún cristalizó más esta tendencia la famosa Ley de Instrucción Pública de 1857,

los más importantes beneficios que puede dispensarse en los pueblos, y de que ninguno otro puede contribuir más eficazmente a la felicidad de las familias, a la mejora de las costumbres públicas, al conocimiento y mejora de los abusos y a la consolidación de las buenas instituciones políticas; y enterada del estado deplorable en que se halla este importante ramo, a consecuencia de las desgracias que por tan largo tiempo han afligido a la monarquía, he tenido a bien resolver que una Comisión compuesta de sujetos ilustrados y celosos que me propondréis, se ocupe con preferencia de los reglamentos actuales y de las noticias que habéis reunido en el Ministerio de vuestro cargo, en la formación de un plan general de instrucción primaria, en el que se asegure la subsistencia de los profesores y el decoro que les es debido, estableciéndose la correspondiente vigilancia moral y administrativa, a fin de que se éviten los abusos que han impedido hasta ahora los progresos de la enseñanza primaria. Y es mi voluntad que la Comisión se ocupe con preferencia, como del objeto más urgente o interesante de sus tareas, de todo lo que convenga para establecer en esta Corte las escuelas de enseñanza mutua lancasteriana, y sobre todo una Normal, en la que se instruyan los profesores de las provincias, que deben generalizar en ellas tan benéfico método por los medios que nos propondréis con este objeto". (39).

Era una declaració d'intencions. Algunes de les propostes, com per exemple la que feia referència l'ensenyança mútua lancasteriana, ja havia estat plantejada en èpoques anteriors, però encara tenia vigència, malgrat que a poc a poc anaven perdent actualitat. Una que sí estava plantejada cap al futur era la de la creació d'una Escola Normal, que havia d'influir a la formació dels professors de províncies. Aquest fet fou segurament allò que va fer que alguns dels mestres de les primeres promocions, iniciassen la seva tasca docent com a directors de les Escoles Normals de nova creació (Tema que ja presentarem més endavant).

A continuació seria voluntat dels polítics de torn regular el sistema educatiu, com és el cas de José Moscoso d'Altamira que crea la Comissió per a la formació d'un

pla d'instrucció pública (40) segons les bases teòriques que proposava. La 'Intel·ligència' liberal poc a poc anava acaparant el poder al marge dels corresponents matisos ideològics de tendències, la qual cosa, naturalment, va incidir en els plantejaments educatius o de reforma educativa. En aquesta dimensió hi podem col·locar a Pablo Montesino, malgrat aquest no fos un polític, estrictament parlant, degut a la seva incidència qualitativa a la política reformista iniciada pels liberals moderats i no moderats.

A la recta final de l'any 1834, el 21 d'octubre, es promulga la "Instrucción para el régimen y gobierno de las escuelas de primeras letras", (41) inspirat probablement per Pablo Montesino i per les seves tendències pestalozzianes. (42) Malgrat Pablo Montesino no es limitàs, com afirma Bernat Sureda, als aspectes polítics i organitzatius de l'educació, ja que:

"Permanece en Inglaterra hasta 1834 fecha en que regresa a España. partir de este momento su influencia sobre la política educativa va en aumento. Ocupó varios cargos oficiales; miembro de la Comision de Instrucción Primaria, creada en 1834 por el ministro Moscoso de Altamira, miembro igualmente de la Dirección General de Estudios y entusiasta promotor, director y profesor en la escuela Central de Maestros, así como director del Boletín Oficial de Instrucción Pública. Sus actividades no se limitaron a las esferas oficiales, fue también el inspirador de la "Sociedad encargada de propagar y mejorar la educación del Pueblo" que tanta influencia tuvo en la creación de escuelas de párvulos". (43)

A diferència d'altres planificadors de la política educativa liberal com foren J.M. Quintana i A. Gil de Zárate.

Des d'un principi la preocupació per l'educació primària va esser un tema de relatiu interès polític, malgrat les matissacions anteriorment ja fetes, perquè volia esser un instrument de poder, que reflectiria sobre les ambicions reformistes dels polítics liberals moderats i progressistes, mentre arribaven al poder.

Antonio Gil de Zárate, que va esser un dels impulsors de les reformes educatives, també creia que la data de 1834 va esser clau en el procés de reforma de la Instrucció pública, però també era concient de les insuficiències d'aquesta reforma. Malgrat això afirmava:

"... Los pretenden que desde 1834 ha empeorado la instruccion pública, deberian haber fijado su atencion en los adelantamientos que ha recibido la enseñanza secundaria, en los que le prometen las providencias que se se estan adoptando respecto a ella, y entonces no se mostrarian tan descontentadizos.

La instruccion primaria ha merecido tambien una atencion especial del Gobierno, y en esta parte de la enseñanza ha adelantado mas la reforma que en las otras. El ministro Moscoso tomó este asunto con particular empeño, conociendo muy bien que nada se hace para el pueblo si no se cuida primero de instruirle". (44).

I a continuació senyala el que creu que foren les realitzacions de la política educativa governamental, tot aprofundint en els següents aspectes:

"...Reformó el reglamento de 1825 circulando una instruccion que establecia comisiones de instruccion primaria en las provioncias; nombró una comision central compuesta por personas ilustradas i celosas, con encargo de preparar un proyecto de ley para presentarlo a las Córtes; decretó el establecimiento de una escuela normal en la corte, y mandó á Londres algunos jóvenes para aprender los diferentes métodos empleados en la instruc-

cion del pueblo, á fin de enseñarlos despues prácticamente en aquella escuela. La comision trabajó con ardor. Instaló la escuela lancasteriana destinada á servir de escuela de práctica cuando se plantease la normal. Formó el proyecto de ley, el cual fué sucesivamente presentado al Estamento de Próceres, á las Cortes constituyentes y al Congreso de Diputados, sin que ninguno de los tres cuerpos se lograra su discusión. Fortuna fué sin embargo que no lo llegara á ser en el segundo, porque hubiera quedado enteramente desfigurado". (45).

Segons es dedueix del present article, les dificultats foren grans i pensaven introduir una sèrie de modificacions en les que va participar Gil de Zárate. Els criteris utilitzats en els dictàmens de les Comissió corresponent del Congrés de Diputats no encaixaven en la seva mentalitat centralitzadora, ja que, per exemple:

"... El proyecto no hacia mas que establecer estas comisiones, dejando al Gobierno el formarlas con las personas que creyera oportunas; y el dictámen señalaba estas personas, dejando su eleccion casi exclusivamente á los ayuntamientos y diputaciones, y por lo tanto haciendo de ellas unos meros apéndices de estas corporaciones. Este es un error; porque si la instruccion primaria ha de prosperar en España, tiene el Gobierno que obrar con mano muy fuerte para vencer muchos obstáculos y superar muchas repugnancias: estos obstáculos, estas repugnancias proceden de las mismas corporaciones populares: hay que combatir su indiferencia, su desidia, su oposicion á gastar para este objeto, y hasta su ignorancia; y no es buen medio de hacerlo el dejarles una influencia escesiva en tan importante ramo. Asi es que hasta ahora no se ha notado desde la publicacion de la ley una gran actividad por parte de las nuevas comisiones. El segundo punto en que se modificaba el proyecto era no menos esencial: se quitó el artículo en que se prescribia que todos los años se hubiese de asignar en el presupuesto general del Estado una para fomento de la instruccion primaria". (46).

A partir d'aquí havien d'esser les corporacions locals, els municipis, que havien de finançar la instrucció primària, encara que Gil de Zárate creia que aquesta finançació no havia d'esser exclussiva sinó compartida pels dos poders:

el Central i el Local. Al mateix temps es planteja la necessitat d'institucionalització de la formació dels mestres amb la creació de les escoles normals, i la potenciació de les escoles de pàrvuls i d'adults.

Hem de recordar que en aquest any Martínez de la Rosa firmà l'Estatut Reial, eina doctrinària del moderantisme liberal. Els Diputats foren elegits mitjançant el vot censitari per formar part, juntament amb els Procers, de les Corts.

Per altra banda, cal indicar a continuació un altra element que va incidir, a nivell de mentalització, en la transmissió de l'ideari liberal vigent a cada moment. Aquest element fou l'establiment del Reglament d'imprentes de 1834, on es reivindica la llibertat d'impremta. Però és evident que, segons el caràcter moderat, en aquest Reglament s'aportava una normativa de caràcter restrictiu, ja que en ell es reconeix que no podia existir l'absoluta i ilimitada llibertat d'impremta, publicació i circulació de llibres i papers. A més, queden reflectits condicionants, com la moral catòlica, més que res pel temor que inspirava el poder que encara atesorava l'Església.(47).

L'articulat d'aquest Reglament, per exemple, en principi declaren lliures de censura i de llicència els llibres i papers que tractin els oficis mecànics, arts, literatura, matemàtiques, astronomia, navegació, agricultura, botànica, medicina, cirurgia farmàcia, geografia, ... etc. Però quan arriba a les traduccions

ens indica que també són autoritzades, si no d'unes notes polítiques, històriques o filosòfiques. (art. 1-2)

Arbitra propostes de control restrictives contra les idees subversives, (art.5) i es declaren objectes de censura les obres de religió, matèries sagrades i eclesiàstiques. Això volia esser una passa per controlar les idees religioses contràries al constitucionalisme.

Era un recolzament als llibres del tipus de ciències potenciades pels liberals en benefici de la burgesia, mentre no anassin en contra de l'ordre establert i no fessin valoracions. Tampoc no s'imprimirà periòdic... com no sia tècnic i tracti únicament d'arts o ciències naturals i literatura..." (art. 22) etc.

Per Antonio Heredia aquestes paraules que regulen la impressió i publicació d'obres, volen dir:

"1º) La intenció puramente 'económico-administrativa' de la reforma cultural ensayada duramente la transición; 2º) La 'arritmia' de que más arriba se ha hecho mención; y 3º) El regalismo monárquico característico de la época; aparte de esto -decimos- contiene los datos necesarios para conocer las lineas generales de la 'nueva' filosofía oficial".(48).

La realitat és que la llibertat de premsa ja era una passa important que era esperada per certes forces socials, especialment pels publicistes periodístics de totes les tendències. Era com el "sus" oficial a la lluita ideològica a través de la premsa periòdica. Es preparava el trencament definitiu de l'Antic règim polític.

Entre 1834 i 1835 el conflicte carlista i la crema de convents, accelerà l'anticlericalisme i l'escalada del poder pels liberals més radicals. Paral·lelament, els conflictes socials provocats

per la introducció del maquinisme, (com per exemple a Barcelona, amb la modernista fàbrica "El Vapor", que va quedar destruïda) acabaren per menjar el poder dels moderats, que es sentiren impotents per solucionar els problemes socio-polítics que aquests fets generaven. (49).

A les Corts espanyoles es reflectia la inestabilitat social, però es seguia pensant en les oportunitats que l'educació oferiria a la construcció de l'Estat, i un liberal que ja pareixia d'un altre temps retorna a la Direcció General d'Estudis. Aquest no és altre que Manuel José Quintana, al que se li ofereix la presidència, i que representava allò que els liberals havien fet en temps passats especialment en el trienni liberal (1821-23). (50). En els debats de les Corts-estament de Procuradors, 28 de gener de 1835, s'aboga per una reforma educativa, i es queixa de les dificultats que troba per dur a terme la reforma: "...La comisión -davant la situació de l'ensenyança- tiene la más profunda esperanza en que la junta creada por el gobierno para la organización de este ramo redactará un plan digno de este siglo, que inspire a los jóvenes ideas sanas y severas, sobre todo un espíritu de tolerancia en todas las materias sin excepción...". (51).

A. Heredia ens destaca de les discussions que es dugueren a la Càmera, des del 10 de febrer de 1835: .- Reconeixement unànim a la importància política de la Instrucció Pública. .- La coincidència en reconèixer la mala situació de la Instrucció Pública .- Valoració positiva de la centralització docent com un mal menor i transitori. (52).

En aquesta línia es manifestava Martínez de la Rosa, però són significatives les seves paraules: "Y si en todas épocas los países ilustrados ofrecen más garantías de orden, estabilidad, sumision al Gobierno, moralidad e industria, es mucho mas necesaria la instruccion en un pais donde hay un cuerpo representativo...Sería un gravísimo mal dar los derechos políticos a una nación atrasada ó ignorante: y crece por consiguiente la necesidad de dar en España todo el ensanche posible a la instrucción". (53). Entenia l'educació com un element de control i d'estabilitat social, de progrés moral i material, i també per defensar el seu concepte de participació política, de constitucionalisme. És en aquest moment quan s'aixequen veus per denunciar la situació de l'ensenyança i del mal estat de l'Instrucció pública. Això dona peu a les forces polítiques i socials a manifestar-se al respecte, Es preocupen del problema segons la seva versió dels fets i els seus plantejaments educatius. Els mateixos procuradors assenyalen solucions, d'entre les quals podem destacar: .- establir Escoles normals de formació de mestres, i una Universitat central per formar els professors de tots els nivells educatius.

.- Promoció selectiva d'ensenyança des de la primària.

.- Augment del presupost.

.- Centralització.

En definitiva es seguia el model francès, en la creença que gràcies a la centralització havia de lograr més ordre, eficàcia, i coordinació a la Instrucció Pública.(54). Però alguns liberals pensaven que la centralització havia d'esser momentània, per aconseguir el model d'estat homogeni. (55).

En definitiva, el radicalisme, aparent, dels liberals estava enllaçat per un pont eclèctic entre els seus plantejaments i motivacions, i els plantejaments i motivacions dels més tradicionalistes.

A 1837 el 14 d'agost José Mª Calatrava és nomenat cap del Govern, i Mendizabal és nomenat ministre d'Hisenda. El 14 de setembre es duen a terme les eleccions segons els imperatius de la Constitució de Cadis. En nom del liberalisme progressista s'aprova la Constitució de 1837, i poc després una llei electoral.(56).

Aquestes circumstàncies significaren en principi el retorn a la legislació d'anys anteriors al constitucionalisme: llei d'ajuntaments, llibertat d'impremta, etc, al mateix temps que es desenvolupava una dinàmica de control de les institucions eclesiàstiques, encara amb la guerra carlista en dança.(57). I a l'agost de 1837 se consuma la caiguda de Calatrava i Espartero arriba al poder amb un cop de força.

Els esdeveniments des del punt de vista de política educativa, signifiquen el restabliment de la Direcció general d'Estudis, i el retorn de Quintana, supervivent de l'època de les Corts de Cadis. La reforma educativa era molt difícil que es dugués a terme amb garanties de supervivència, degut a les pressions de les circumstàncies de provisionalitat que rodejaven el poder legislatiu.

S'anava consolidant la ruptura amb l'Antic Règim, al manco a nivell polític, amb un aspecte important a tenir en compte: l'Església com a Institució anava perdent la seva preponderància en el sistema escolar i dins el sistema de relacions en el poder polític.

L'arribada al poder de Mendizabal va significar un revulsiu per a les dicusions polítiques en el poder, i a les Corts els moderats s'enfrentaren als liberals per la seva voluntad d'aplicar els seus principis amb més coherència, i va significar l'acceleració de les mesures liberals, entre les que cal destacar la desamortització eclesiàstica. Però no es va dur a terme l'aprovació del desitjat Pla general d'estudis fins a 1836, quan ja Alvarez Mendizabal havia estat substituït. (58)

Això no vol dir que el món de l'educació no es regulàs de manera directa o indirecta pels liberals en el poder. La primera passa duita des de la presidència de Mendizabal, fou el Reial Decret de 21 de setembre de 1835, dins la línia de centralització i uniformització, encara en la línia moderada del comte Toreno, i que tractava de la constitució provisional de les Diputacions provincials i Juntas de Partit. (59).

Aquesta centralització i uniformització ja ve reflectida a les propostes que venien des de fora del poder liberal, i estava dins l'ambient dels grups promotors de les idees liberals, que coincidien en la necessitat d'un control des de les instàncies del poder estatal central, des de principis del 1835. Un exemple n'és el discurs que es programava a través de l'Eco del Comercio, periòdic de talant progressista que potenciaria a Mendizabal, partidari d'una revolució política, i crític amb la política duita a terme pels ministeris corresponents, inclús amb la de Mendizabal. (60).

A l'Eco del Comercio el 7 de gener de 1835 es deia:

"la revolución que se está verificando en nuestras instituciones políticas debe extenderse también á nuestra educacion;

y el carácter de utilidad pública que aquellas van adquiriendo tiene que comunicarse igualmente a nuestra enseñanza".(61)

Des de l'anticlericalisme de la desarmotització de Mendizabal es comença a introduir la voluntat del poder liberal de substituir paulatinament el paper de l'Església a l'educació. La substitució de la preponderància de l'Església al sistema educatiu es volia aconseguir mitjançant una gradual estatalització. D'aquesta qüestió ens indica Antonio Viñao Frago des del punt de vista històric-legislatiu, la problemàtica que significaven les propostes d'intervenció estatal que es duien a terme des del poder a les ensenyances eclesiàstiques:

"Así, el 12 de octubre de 1835 (sólo Monasterios de órdenes monacales' y los 'canónigos seculares' de determinadas congregaciones) se dictaba una Real Orden sobre el régimen de estudios en los Seminarios Conciliares, que sometía las enseñanzas de filosofía y teología a los contenidos, duración y libros dispuestos en las universidades('uniformidad' reclamada como 'fianza muy segura de orden público'), y exigía para los puestos de rector y vicerrector (nombrados por el Gobierno a propuesta de terna de los obispos) y profesores (nombrados por oposición...-sin posibilidad de remoción posterior por la autoridad eclesiástica) la 'adhesión al tono de la Reina nuestra señora y a las libertades patrias'" (62).

Aquest control sobre l'aparell educatiu-eclesiàstic és un exemple d'intervencionisme estatal i de voluntat de protagonisme estatalista per augmentar l'eficàcia. Es feia necessària una centralització de la vigilància inspectora, a través del seu corresponent organisme central de característiques administrativo-polítiques. En paraules del mateix Viñao Frago, era l'expressió de la mentalitat de canvi des d'alt, i possibilitar una inculcació ideològica era una eina d'uniformització més.(63).

Des de l'oficialitat que inspirava al Boletín Oficial de Instrucción Pública, Javier de Quinto, conegut promotor de plantejaments educatius i secretari del Congrés de la Comissió d'ensenyança a la legislatura de 1837, bastant crític amb la realitat educativa però justificador de les passes que s'anaven fent, ens manifesta la seva opinió:

"La instruccion primaria, ese grande elemento de sociabilidad, sin el cual los pueblos no sabrian dar un paso ni en su moralidad ni en su riqueza y poderío, ha perdido la privilegiada atencion que reclamaba. en Agosto ya de 1834, en vista del estado deplorable de la enseñanza en que se hallaba este importante ramo en algunas provincias de la monarquía, por consecuencia de las desgracias que durante tanto tiempo la habian afligido, se nombró una Comision central, compuesta de sugetos ilustrados y celosos (1), con el objeto de que preparase una reforma completa en las escuelas, activando los trabajos de un plan general de instruccion primaria, asegurando la subsistencia de los maestros y el decoro que les es debido, y estableciendo por último la correspondiente vigilancia en el régimen moral y administrativo de estos estudios, á fin de que se evitasen los abusos que habian impedido hasta alli los progresos de la primera educacion.

La Comision cumplió por cerca de dos años con el grave é importante encargo que se la habia confiado por el Gobierno, y de su época datan las primeras bases de lo mucho que posteriormente se ha logrado hacer ya en la materia. Incorporose en la Direccion general de estudios (2) esta Comision en 1836; y despues de innumerables mejoras parciales que de continuo se introducian por este laborioso cuerpo en las enseñanzas primarias, pudo ya el Gobierno en 1838 presentar a las Córtes un proyecto de ley sobre este ramo, que abrazaba todos aquellos puntos que la experiencia de los años anteriores habia acreditado, y que satisfacía cumplidamente á las necesidades del momento y abria campo anchuroso para plantear y establecer en lo sucesivo todas las mejoras de que esta clase de instruccion era susceptible.". (64).

Continua el seu comentari en aquesta línia, com un funcionari més que des del punt de vista d'un pensador de les reformes educatives del moment, com a Secretari general de la Direcció General d'Estudis. Dins la dinàmica que imperava en aquells a favor d'una reforma que miràs cap Europa, al mateix temps que afavorís les classes mitjanes, Quinto fou defensor d'una Educació al servei del millorament de la indústria útil i no tan sols per millorar els coneixements científics. (65)

De totes maneres, les paraules són un exponent del que des del poder es pretenia. També defensa la postura dels reformistes liberals, en que fa referència als estudis de Teologia per manca d'uniformitat i sense la deguda inspecció, i les corresponents controvèrsies amb els seminaris conciliars. (66).

Un altre representant qualificat d'aquest tipus de buròcrata de l'ensenyança fou A. Gil de Zárate que ens ofereix la seva opinió, d'aquests anys, segons ell agitat període, de reformes institucionals que no es pogueren dur a terme per haver-se retallat els recursos dedicats a tals reformes, i degut a les circumstàncies no s'havia:

"...podido hacer mas que conservar lo que existia, crear ó mejorar muy poco, y preparar los medios de verificar con el tiempo una reforma que, prescindiendo de los contratiempos, es lenta por su misma naturaleza". (67).

Com es veu, dóna la culpa de la poca efectivitat als poders públics, per a dur a terme la reforma desitjada, als esdeveniments polítics i a l'estat d'ebullició en que es trobava el país.

Pensava que les reformes polítiques duites a terme havien de repercutir en l'ensenyança exigint un canvi a l'instrucció pública que li donàs un caràcter "nou i diferent" (68). Però també és veritat que aquestes reformes fetes en aquest temps tenen components de conflictivitat oficial degut, entre altres, a la matització diferenciada existent entre el ministeri corresponent (Foment, Interior o Governació) i la Direcció general d'estudis, ja que no es tenia un Ministeri d'Instrucció Pública, circumstàncies que no permetien un canvi d'estructures, al manco amb la rapidesa desitjada. (69).

Poc a poc arribam a 1836 que significa un intent moderat per donar una nova passa per reformar la Instrucció pública, i l'anomenat Antonio Gil de Zarate, consumat centralista i estatalista, ens indica, com a testimoni oficial, que:

"Malogróse así la ocasion tal vez mas oportuna de arreglar este importante ramo sin las dificultades que despues no podian menos de ofrecerse. Considerandose este asunto como legislativo, ya en el Gobierno en adelante no podia resolverlo por sí en todas sus partes, siendo precisa la intervencion de las Cortes; intervencion lenta por su naturaleza, y mucho mas estando aquellas divididas en dos cámaras distintas. Esta consideracion y la urgencia del remedio, hizo que el Sr. Duque de Rivas, siendo ministro de la Gobernacion, prescindiese un plan completo que fué generalmente bien recibido. Pero aquel plan estaba destinado á morir á los pocos meses de su nacimiento. En 4 de agosto se publicó, y en 4 de setiembre se mandó suspender su ejecucion bajo el pretesto de que, con arreglo á la constitucion, los asuntos de instruccion pública correspondian á las Cortes. Fué sin duda aquel un golpe fatal para la enseñanza, pues alejó quizá para siempre el término de una reforma tan completa como necesita. Nada tenia que ver el plan con los principios políticos: antes bien, si por algo pecaba, era por demasiado avanzado en algunos puntos interesantes; pero su origen, que en semejante negocio no hubiera debido mirarse, fué indudablemente la causa de su proscripcion. Sin embargo, aquel trabajo no quedará del todo perdido;

pues influirá necesariamente en cuantos se hagan en lo sucesivo" (70).

De totes maneres, la reforma de l'educació en aquest moments es planteja des de dalt i des del centralisme, i aquí ja coincidien els liberals en el poder, tant els uns com els altres. Per tant el centralime iniciat a partir de 1833, no és obra exclusiva dels moderats, sinó dels liberals, perquè si a 1836 apareix un pla com el del duc de Rivas, al 1835 les mesures dels liberals en el poder també eren centralistes.

Contrastant amb l'estatalització, es potencia la dicotomia escola Pública- escola Privada, el art 1er. diu "La instrucción primaria es pública y privada" i facilita la creació d'escoles privades o particulars (títol I Secció segona), ja que permet que cada ciutadà de vint-i-dos anys complits i que no estigui inclòs dins l'article 16, ho pugui fer.

Per a Manuel Puelles el Pla duc de Rivas de 1836 pretenia satisfer una doble motivació: necessitat de substituir la legislació de Calomarde per acomodar els nous patrons polítics, i l'ideari moderat en materia d'educació. (71). Com a característica fonamental es justifica l'abandonament de la gratuïtat universal, afavorint l'accés a l'educació a les classes mitjanes; proposta bàsica de l'ideari polític. A les paraules de presentació del Pla, del 4 d'agost de 1836, ens indica:

"Persuadida de la necesidad de dar a las enseñanzas actuales la direccion que exigen las luces del siglo y la estension que los medios permiten; convencida de que no puede diferirse por más tiempo esta reforma sin perjudicar al arraigo y progreso de las instituciones políticas i civiles, a la prosperidad de las artes útiles y a todos los demás elementos

de civilizacion y bienestar, he venido en decretar, en nombre de mi augusta hija, la reina Doña Isabel II, el siguiente" (72).

En aquest pla dividia l'ensenyança, a la francesa, en tres nivells: .- Instrucció primària (pública i privada) apartat en el que al art. 13 es planteja la creació d'una "Escola Normal central de instrucció primària", que servís fonamentalment per a la formació dels mestres, sense perjudici que (art. 14) cada província, per si sola o reunida amb altres, amb el consentiment de la Diputació provincial, pogués tenir una escola normal primària, i apel·la a un reglament especial per regular l'organització de les escoles normals.(73). Era aquesta disposició un element important des del punt de vista de la construcció del sistema escolar moderat.

.- Secundària (elemental i superior), que comprèn: "aquells estudis a que no arriba la primària superior, però que son necessaris per acompletar l'educació general de les classes acomodades, i seguir amb fruit a les facultats menors i escoles especials" (art. 25). Es una definició d'ensenyança intermitja, un pas previ per inciar el tercer nivell, i preparar al fills de la burgesia per aconseguir el pas per a l'ensenyança universitària amb èxit. .- La tercera Ensenyança (facultats, Escoles especials, i Estudis d'erudició), com a culminació dels nivells educatius.

En definitiva, el Pla duc de Rivas, en que no s'aplicàs, va esser el model a on el moderantisme doctrinari hi va voler-se fonamentar, al manco en el que fa referència a la Instrucció primària, fins a l'arribada de la Llei Moyano (1857), i a pesar de les protestes

que impediren la seva aplicació real, fins i tot des de les files del mateix moderantisme.

Per a Bernat Sureda, el Pla duc de Rivas, en el que es refereix a l'ensenyança secundària, adquireix un marcat caràcter elitista, encara que:

"Sobre esta cuestión debe tenerse presente que la enseñanza secundaria ya tenía carácter elitista en los planteamientos de Condorcet que tanta influencia tuvieron sobre los liberales españoles. Es muy importante también sobre esta cuestión analizar la crítica que Jovellanos lanza contra la idea del Seminario de Nobles que pensaba crear la Sociedad Económica Mallorquina de Amigos del País y que recoge en su "Memoria sobre la educación pública"(74).

Així arribam al triomf del liberalisme progressista constitucional, perquè, fruit de les circumstàncies, el Pla duc de Rivas va quedar a l'aire, ja que a les dificultats parlamentàries, s'hi uniren els fets de la Granja, que precipitaren el restabliment dels principis del liberalisme més radical, representats pels promoguts, anteriorment, a les Corts de Càdis i en el Trienni Liberal.

El 4 de setembre de 1836 fou derogat el Pla del duc de Rivas, un mes escàs després de la seva promulgació. (75). I recobrava el nou protagonisme la Direcció general d'Estudis.

Un testimoni de l'època, Andrés Borrego, periodista, ens presenta les aspiracions dels liberals que arribaven al poder:

"La division del poder legislativo en dos cámaras, el veto absoluto en favor de la Corona, el derecho de disolucion, considerados como herejías políticas por los liberales de 1820, eran ya dogmas admitidos por los progresistas y que éstos consistieron en consignar en la Constitucion que debía reemplazar a la de 1812".(76).

De totes maneres, les respostes als esdeveniments originats per les lluites polítiques de l'època varen esser diferents segons els indrets i grups socials en que es produïen. I encara que, per exemple, veïm sectors de l'Església (del clergat) que militen en el carlisme, hi ha representants de la jerarquia eclesiàstica que s'enfilen al carro del guanyadors.

Les lluites polítiques d'aquest període es contemplen en un signe de dramatisme, com base per una transformació social, sense produir-se una resposta uniforme al conjunt de l'Estat espanyol.

Un exemple de la diversitat de la resposta al fenomen de la revolució liberal es mostra en l'anàlisi del sector econòmic: el canvi de règim econòmic: el canvi no es produí de manera efectiva i igualitària en els diversos indrets de l'Estat espanyol; ja hem dit que només a Catalunya Principat es va viure una certa revolució industrial: això es sol qualificar de fracàs de la Revolució Industrial a l'Estat espanyol. (77)

Ara bé la lluita pel control de l'educació que havia començat amb l'expulsió del jesuïtes (1776), des del punt de vista de secularització de l'educació i de la implantació de les idees dels liberals, enfrontaven els liberals amb les forces més tradicionals de l'Església que havia monopolitzat fins llavors el món de l'educació.

El paper que va jugar l'Església pot semblar confusionari, ja que per una banda tenia militants en el sector liberal moderat (el bisbe de Mallorca Salvà n'és un exemple) i per altre gran part del clergat militava en el sector carlista de tendència absolutista i anti liberal, opció que representava la continuació de l'Antic

Règim i tenia un ideari oposat al centralisme liberal i una visió autonòmica de l'Estat, que per ventura li era convenient per a conservar els seus privilegis.

Naturalment, l'Església jugava amb dues cartes. Per comprendre el significat d'aquestes paraules, millor és indicar el que ens recorda J. Carles Clemente quan ens parla sobre les guerres carlistes:

"La Iglesia jugó con dos barajas: las altas jerarquías eclesiásticas no se alinearon, salvo varias excepciones, con los carlistas. El clero más modesto, en cambio, combatió, incluso con las armas, al lado de don Carlos. Y, lo que fué decisivo, todo el aparato estatal estuvo controlado por el bando liberal..." (78)

En l'aspecte social, cal dir que les capes més pobres, considerades baixes, lluitaren al costat dels carlistes, i que els sectors privilegiats s'alinearen en el bàndol liberal, cosa que explica la postura de l'Església.

Una visió d'aquell temps en relació a les forces polítiques que conformaven l'espectre polític és la d'en Jaume Balmes, conegut defensor de postures eclèctiques en voluntat d'afavorir el terme mig entre la mentalitat dels carlistes i els moderats, ens explica la seva visió del problema en Origen, carácter y fuerzas de los partidos políticos en España, a on ens diu:

"Distribución entre los partidos políticos de los elementos que tienen en la sociedad española una fuerza efectiva División de los partidos en liberales y realistas. Matices de cada grupo. Realistas enemigos de toda innovación. Razón por la cual el clero regular ha sido enemigo de las innovaciones. Razón de tal actitud. Las reformas convenidas han de proceder de la autoridad legítima. Así conducidas, no hubiera el clero resistido a ellas. La religión y la monarquía han tenido en el clero un firme apoyo." (79)

Ja es sap que Jaume Balmes era un dels defensors més radicals de la fórmula de la reconciliació sincera de tots els espanyols catòlics i monàrquics, com ens indicava en el seu moment Menendez i Pelayo. Balmes era partidari d'evitar la guerra civil (carlista), i fer possible la legalització del partit carlista. Ara bé, el mateix Jaume Balmes no era un tradicionalista absolutista, sinó que des del punt de vista del pensament polític era eclèctic, i pretenia un consens entre les postures absolutistes cadines i les dels moderats constitucionalistes. (80).

Però no era un home tancat als nous corrents de pensament de les noves ciències socials, malgrat el seu tradicionalisme evident. Creia que el poder polític es limitava a l'organització del poder governamental, i el social es referiria als aspectes que comprenen idees, costums, institucions socials, que no estarien en dependència directa del poder polític. (81).

La visió de Balmes de les lluites polítiques i de la correlació de forces polítiques de l'època era bastant parcial. És evident que els temes i les seves aportacions ens poden ajudar a comprendre la inestabilitat política existent. Llibertat, progrés, ordre, etc, és evident que no tenia el mateix significat entre les diferents posicions ideològiques, sobre tot caldria reconèixer les diferències existents entre el liberalisme doctrinari i constitucional i les ideologies més pròximes. El punt clau seria poder aprofundir quins eren els grups i les persones que eren darrera les diverses ideologies

en dança.

Moderats i progressistes eren les dues opcions polítiques que s'estructuraren per aconseguir el poder polític. Sortiren de l'escisió d'un grup liberal més ampli. El partit moderat, paulatinament s'aniria convertint en l'ala més conservadora del liberalisme, que queda "formado por liberales 'atemorizados' por la evolución política del país, e influenciados por el doctrinarismo francés. Socialmente queda aquí identificadas las clases poseídas". (82). Són els defensors de la política de l'ordre,

la política del pacte Estat-Corona, perfectament constitucional, i evolucionen de cada vegada més cap a postures de caire conservador.

Si hem de reemprendre el camí de l'evolució temporal cal indicar que el juliol del 1837 s'aprova la Constitució que significa fer valer la de 1812, que des d'Andalusia s'havia posat de moda. Aquesta tendència s'imposa a tot l'Estat espanyol, però, en definitiva, s'aprova una Constitució més moderada que l'esmentada de 1812, dins un ambient de revoltes locals, com per exemple a Barcelona, a on el 4 de maig de 1837 és executat Ramon Xauderó, revolucionari liberal que va esser acusat de provocador de la revolta d'exaltació liberal. (83).

La Constitució de 1837 en sí no fa cap referència a l'educació, però hi ha elements que condicionen el món de l'educació,

ja que "autoritzava l'existència d'algunes cases de religiosos, però no com a comunitats, sinó com a institucions de l'Estat" segons ens indica Jordi Monés. (84).

Segons Carlos Marichal, el període que va de 1837 a 1840 va significar una empenya al desenvolupament dels partits polítics Progressista i Moderat, i va accentuar l'antagonisme polític manifestat a les eleccions i a les discussions a les Corts Constituents, però no arribaven esser els partits d'avui en dia, organitzacions burocràticament fortes i que movilitzen les "masses". (85).

Fins a 1839, el recorregut des del punt de vista oficial i des de 1834, ofereix moltes millores efectuades a tots els nivells educatius: Universitats; "El Gobierno, sin embargo, ha empezado á verificarla, trasladando a Madrid y Barcelona las universidades de Alcalá y Cervera..."; "Dos medios son los que existen para propagar la segunda enseñanza: el de establecimientos costeados por el mismo Gobierno ó de fondos públicos, y el de colegios de empresa particular".; "La instruccion primaria ha merecido tambien una atencion especial del Gobierno, y en parte de la enseñanza ha adelantado mas la reforma que en las otras".(86).

Però Gil de Zárate també pensava en les corresponents dificultats, i encara que és descriptiu se li veu el seu favoritisme oficialista:

"Un obstáculo grande se opone en España á que se plantee rápidamente y bien toda clase de enseñanza, particularmente la secundaria y la primaria: es la falta de maestros: para aquella apenas existen, y los

que hay para la primaria son por lo general tan malos, que causa asombro el ver su ignorancia. Esta razon ha hecho necesario el establecimiento de las escuelas normales: en primer lugar una central en la corte, y despues las particulares para una ó mas provincias. La primera se ha logrado establecer por fin á principios de este año, y promete los mas felices resultados, al ver el celo de los maestros y la aficion con que se han dedicado al estudio los jóvenes mandados por las provincias. No se crea, sin embargo, que ha costado poco el llevar á cabo este establecimiento. Las provincias no se han presentado todavía, hallándose en el número de estas las mas ricas, y las que se precian de mayor exaltacion en las ideas. ¡Cosa estraña ademas, y que prueba cuán grande es la indiferencia general en esta parte, y cuánta energía necesita emplear el Gobierno para vencer esta apatía si ha de poder hacer algo! en muchas provincias no se han encontrado jóvenes que hayan querido venir de alumnos, y ha necesitado el Gobierno nombrarlos de otra parte". (87).

També ens indica la millora en l'educació en les escoles d'adults i de pàrvuls, introduïdes aquestes a través de la Societat creada per a tal objecte baix del patrocini de la Societat Econòmica de Madrid, etc. (88)

Entre les **b**arreres que Gil de Zárate assenyala podem indicar:

"...pero que ha encontrado hasta ahora obstáculos insuperables en las desgraciadas circunstancias que nos rodean, en la miseria pública, en la falta de recursos, y hasta en la necesidad de esperar á la cooperacion del poder legislativo. La direccion de estudios, compuesta de personas ilustradas, y cuya mayor parte no podria ser fácilmente reemplazada, trabaja sin cesar en ayudar al Gobierno para llevar á cabo la reforma;..." (89).

Pensava que era una reforma a llarg termini, però també creia que la inestabilitat política que es vivia en aquelles lluites polítiques pel poder, i les conseqüències de la guerra carlista, desviaven l'atenció dels ecarregats de dur endavant la reforma, sobretot condicionada pels aspectes econòmics.

Un autor tradicionalista com Ortí i Lara, testimoni de l'època, ens explica la seva interpretació del que succeïa en aquest temps, anys després, tot parlant de les lluites pel control de l'Educació i de les nafres de l'ensenyança i de la secularització dels estudis:

"Recordamos muy bien que al inaugurarse entre nosotros la reforma de la instruccion pública con el plan de 1845, refrendado por el señor marqués de Pidal, y conservado despues substancialmente por todos los Gobiernos en las varias leyes dictadas sobre el este ramo, el insigne Balmes, que en la sazon publicaba El Pensamiento de la Nacion, penetrando el gérmen heterodoxo de que estaba animada aquella ley, y viendo con una mirada que hoy parece profética, los dañados frutos que algun dia habia de dar, levantó su voz elocuentísima para infundir en los animos un vivo sentimiento de alarma anunciando tristemente lo que despues todos hemos visto i deplorado". (90).

I a continuació exposa el que J. Balmes considerava una funesta lluita en l'Església i l'Estat, dirigint la mirada a França per l'excessiva liberalització que a l'ensenyança es vivia, però també es veu que defensava la unitat de l'ensenyança, encara que el que vol evitar-se és el monopoli de l'Estat, en contraposició de la llibertat que encara conservava l'Església per incidir en el sistema educatiu.

Tot parlant del paper de l'Església a la societat d'aquell temps "El Eco del Comercio" considerava a aquesta com un poder ocult:

"Concordato.- Poder oculto.

A fuer de adversarios generosos no podemos de compadecer al gabinete por triste posicion en que se ha colocado ante el pais, puesto que ni puede declinar la terrible resposabilidad en que se ha enredado, ni dejar de pasar por falso ó por juguete de otro poder más alto, mas suspicaz y mejor organizado.

Una y mil veces hemos dado al gobierno la voz

de alerta para que oyese los golpes de zapa con que se mina el terreno que pisa, y para que viese los lazos que se tienden por los que lo eligieron para que sirviese de paso al despotismo, que es el fin inaugurado desde la muerte del ultimo rey y de cuyo camino no se han apartado sus secuaces sino mal de su grado". (91).

Continua amb aquesta tònica de crítica radical als moderats en el Govern, i incita a la revolta ~~del~~ poble. Però no tan sols eren aquestes les preocupacions que manifestava aquest article, sinó el que més volia significar eren les intrigues cortesanes i les lluites per mantenir el poder.

I a continuació, després de diverses reflexions en aquesta línia crítica, ens diu:

"... y en prueba de que nuestra creencia no es de ahora, recuerden nuestros mismos adversarios políticos las veces que les hemos dicho que eran instrumentos ciegos de una camarilla perfida y solapada; que el gabinete estaba sirviendo de editor responsable á los manejos del poder oculto que desde altas regiones acabaria por derribarlo cuando hubiera servido a su obra de perdicion. No obstante, nuestras palabras se perdieron entre adulacion y la lisonja, ó fueron contestadas con la chocarrería y el sarcasmo, hasta por algunos periódicos de cuya gravedad no lo estábamos". (92).

D'aquest escrit es dedueix que els negocis de les relacions Església-Estat espanyol no es duien a terme de forma adequada, i després dels constants fracassos en les ~~tentatives~~ tentatives de normalitzar les relacions amb la Santa Seu, tot presentant una alternativa a l'actual situació:

"... El gabinete debe reparar la derrota que ha sufrido, destruyendo con mano fuerte, y sin contemplacion

à clases y gerasquías, el poder oculto que lo mina y lo socava, y proponer a las cortes la nulidad de la devolucion de los bienes al clero, suspendiendo ó revocando en el interin la entrega de ellos, sacándolos despues al mercado, ó repartiendolos entre los que derramaron su sangre por la libertad y por la reina; castigando severamente al encargado de negocios si ha faltado a sus deberes, ú obrado por influencias extrañas, haciendo despues un manifiesto motivado al pais y una comunicacion enérgica á su Santidad para que vea aquella curia que si en un momento de error ha podido el gobierno desconocer que Roma ha sido y será siempre Roma, también sabe volver por su decoro y por el respeto que debe ser tratada a la nacion española. Esto aconsejamos á nuestros adversarios políticos, porque esto aconsejamos a nuestros mejores amigos; y porque esto y algo mas haríamos si pudieramos plantear nuestros principios". (93).

Com es veu aquesta publicació periòdica representa la ideologia liberal progressista, però que no es questionava la monarquia en el poder, comandada ja per Isabel II.

Poc temps després, el 27 d'abril de 1845, aquest mateix periòdic, es definia a favor de la tolerància religiosa, en contra de les postures confessionals defensades pels moderats de caracter exclusivista:

"Forzoso es, por consiguiente, que si en el mundo queremos ser algo comencemos siendo tolerantes. El paso es fácil. La legislacion de nuestros tiempos bárbaros esta abolida por los grandes principios modernos, por la opinion y por el fundamento de todas las constituciones mas ó menos populares. Ningun español concibe ya procesos de heregía; ni hay ya medios ni prácticas ni reglamentos algunos, ni preceptos penales para castigar la apostasia religiosa.

Tenemos bastante fé en los principios de nuestra religion para temer competencias y defender un exclusivismo contrario á todos los intereses y opiniones". (94).

Surt en defensa d'un cristianisme universalista i tolerant. Critica el papisme amo que molts de monarques estaren enllaçats en el passat, en benefici o profit del pontifici i del clero.

Des de 1841, el poder central disposa una eina de difusió dels seus plantejaments educatius i de la normativa oficial sobre el funcionament del sistema educatiu. És a on es reflecteix el pensament de qui està en el poder, entre altres coses. Malgrat la seva Introducció inicial del B.O.I.P. de 28 de febrer de 1841, es defineix com un periòdic d'Instrucció pública de caràcter semi-oficial. (95) El que en aquest apartat ens interessa concretament és el reflex de les línies de política educativa del moment, en relació en la lluita pel control de l'educació.

La primera disposició oficial que es publica en el B.O.I.P. i que ens interessa reflectir com el primer punt de partida oficial en el camp de la Instrucció primària és una circular de la Direcció General d'Estudis, en la que s'indica:

"Terminada felizmente la guerra civil que no daba lugar á otras atenciones, y calmada tambien la crisis política que en el último tercio del año próximo pasado paralizó la marcha de los asuntos generales relativos á la instrucción primaria, parece llegado el momento oportuno de dar nuevo y vigoroso impulso á este ramo del servicio público que tanto **interesa** a la prosperidad general.

En estas circunstancias se dirige á V.S. la Direccion general de Estudios, y espera que esa Comision provincial penetrada de sus sentimientos y manifiestas disposiciones de la Regencia provisional del reino en favor de la instruccion pública, hará por su parte los esfuerzos necesarios, y empleará cuantos medios esten a su alcance, para que un objeto de tan grande importancia sea debidamente atendido y se pueda lograr tan pronto como conviene a todos. A este fin es necesario que esa corporacion lleve á efecto desde luego las disposiciones dadas anteriormente, y adopte todas las que su celo le sugiera para llegar al término deseado".(96).

Era el temps de la Regència d'Espartero, un punt de partida oficial des del poder central cap a les Comissions provincials d'Instrucció primària, que eren els òrgans de control vigents des del Reglament provisional de les Comissions d'Instrucció primària de 18 d'agost de 1839. (97).

Un instrument de reproducció de la mentalitat liberal en el poder havia d'esser l'establiment de les Escoles Normals a las províncies. En aquest sentit, el 15 de març de 1841 el B.O.I.P. va publicar una O. de la Regència provisional, on es mana als alumnes de l'Escola Normal central que hi acabin els estudis a establir les corresponents escoles normals a les províncies. (98).

Altra preocupació oficial del moment és la de crear escoles de pàrvuls, per exemple en el B.O.I.P. es recomanava el: "Manual para los maestros de escuelas de parvulos", llibre com es sap de Pablo Montesino. (99). Aquesta circular anava datada a Madrid 16 de març de 1841, en el B.O.I.P. de 31 de març de 1841, (100) i era favorable co és naturala la creació d'aquestes escoles.

Un instrument de control que també surt en el B.O.I.P. és el de les vistes que havien de dur a terme les comissions provincials d'Instrucció primària, ja que en el de 30 d'abril de 1841, en una òdre de la Regència provisional de 25 d'abril es deia:

"Establecidas las comisiones superiores de instruccion primaria en virtud de la ley de 21 de Julio de 1838, con el objeto especial de vigilar, mejorar y propagar la instruccion primaria elemental y superior de las provincias, y autorizadas estas comisiones para nombrar inspectores de su seno ó fuera de él que visiten las escuelas una vez al año por lo menos; se hace ya preciso que esto se verifique por punto general y á la mayor brevedad posible.

El mal estado en que se encuentra esta enseñanza en varios pueblos de la monarquia, y la dificultad de poner remdio á este grave mal, sin que preceda una visita hecha con escrupulosidad y con detenimiento por personas inteligentes, son circunstancias que aconsejan la pronta ejecucion de esta medida. De ella debe resultar el conocimiento exacto de lo que existe en la materia, de lo que falta y de la causa principal de los efectos mas notables. Este es asimismo el medio mas á proposito para explotar el terreno, á fin de que tanto comisiones provinciales como Gobierno mismo, puedan dirigirse con toda seguridad á mejorar el estado de la instruccion primaria en nuestro suelo". (101).

Era al mateix temps una eina de control i d'inspecció, i d'informació sobre l'estat de la Instrucció primària en el conjunt de l'Estat.

També es comença una col·lecció de lleis, decrets i ordres vigents relatives al govern de la Instrucció pública, per donar a conèixer quina era la normativa en que els professionals de l'instrucció pública i els seus responsables havien de complir i fer complir. (102).

En el B.O.I.P., entre altres, als apèndixs a la part oficial trobam referències a Reials ordres d'Instrucció pública, que ens corroboren les paraules anteriors,

cal citar La "Real orden que contiene varias disposiciones relativas a noticias y estados que deben remitirse al Gobierno de S.M. y a la Direccion General de Estudios, y a informes que esta debe remitir al Gobierno". (103) Ja que es considera un element important pels Governs la Instrucció dels seus ciutadans. (104).

En aquesta disposició la Reina Gobernadora mana:

1º Los gefes políticos que no hayan cumplido con lo dispuesto en la circular de 7 de Agosto último, lo verificarán en el preciso término de un mes, remitiendo á este ministerio las noticias que en ella se pedian a cerca de lo actuado por las comisiones de instruccion primaria para llevar á efecto la ley de 21 de Julio de 1838.

2º En lo sucesivo las comisiones provinciales de instruccion primaria remitiran mensualmente á la direccion general de Estudios una relacion circunstanciada de cuanto durante el mes vencido hayan hecho en sus respectivas provincias en el desempeño del cargo. estas relaciones se sujetarán al modelo que les remitirá la misma direccion.

...

7º Los gefes políticos, como presidentes de las comisiones provinciales, cuidarán de que estas corporaciones cumplan exactamente con todos los objetos propios de su instituto. excitaran el celo de los ayuntamientos para que faciliten los medios de establecer y mejorar las escuelas conforme á lo prevenido en la ley; y removerán en cuanto esté de su parte los obstáculos que se opongan á tan benéfico fin, acudiendo al Gobierno cuando su autoridad no alcance á conseguirlo.

8º Para cada provincia nombrará el Gobierno, á propuesta de la direccion, inspectores de escuelas encargados de visitarlas y examinar su estado cuidadosamente, con sujecion á las instrucciones que al efecto se les comuniquen. Las dietas de estos funcionarios se pagarán de la cantidad que en la ley de presupuestos se asigne á este ministerio para el ramo de instruccion primaria.

Finalmente, S.M. se propone premiar á los maestros que mas se distinguan por su celo y por los buenos resultados que consigan en la enseñanza; y quiere que las comisiones provinciales le indiquen aquellos que se hicieren acreedores á esta gracia, para fomentar en tan benemérita clase el ardor y la emulacion que suelen conducir á los mas felices resultados. De Real órden lo comunico á V.S. para su inteligencia y efectos correspondientes. Dios guarde a V.S. muchos años. Madrid 15 de Febrero de 1840.= Calderon Collantes.= Sr. gefe político de" (105).

Queda molt clar quines eren les seves intencions. Un altra cosa molt diferent és que s'arribassin a complir, al manco en la seva totalitat. La veritat és que la informació de l'estat de la Instrucció primaria per províncies apareix paral·lelament al compliment d'aquesta normativa, la qual cosa és possible gràcies a la publicació en el B.O.I.P. de notícies referents a elles, com per exemple, la del 15 de juny de 1845: "Estado que demuestra el desarrollo y progreso de la instruccion primaria en la provincia de Madrid, segun los datos que existen en la Direccion general de Estudios remitidos por la comision en 20 de Diciembre de 1840". (106).

Es veu que aquest sistema d'inspecció no acabava de funcionar a la perfecció perquè en el B.O.I.P. de 31 d'agost de 1841 es publica una circular de la Direcció General d'Estudis que:

"A fin de que la visita de escuelas que se está practicando en algunas provincias produzca el resultado que se apetece, facilitando la aplicacion de los medios necesarios para promover con oportunidad, eficacia y buen éxito la educacion y la instruccion del pueblo, ha creido conveniente esta direccion que las comisiones superiores de instruccion primaria en las provincias prevengan á los respectivos inspectores encargados de visitar los establecimientos de enseñanza primaria elemental, que sin perjuicio del estado general, resúmenes

y observaciones que deben pasar á las mismas comisiones al terminar la visita general, les pasen desde luego un estado particular comprensivo de las escuelas correspondientes á cada partido judicial, segun las vaya reconociendo, con las observaciones que juzguen importantes; y que las comisiones remitan sucesivamente y sin demora á esta direccion copias de estos resúmenes parciales". (107).

Per altra banda cal indicar que s'insistia en la regulació d'aquestes comissions, i el 30 de setembre de 1841 al B.O.I.P. es publica el "Reglamento provisional de las comisiones de instruccion primaria elemental", (108) en el que es plantejava que:

"La experiencia general de todos los paises donde prospera la educacion pública, ha mostrado que para que esta corresponda á la actual civilizacion europea, es preciso que los establecimientos destinados á la instruccion del pueblo esten siempre, en cuanto posible sea, á la vista del Gobierno, encargado y responsable de este ramo del servicio público, esencial á la felicidad de los gobernados; no conociendose otro medio de dar á la enseñanza el impulso general, uniforme y sostenido que necesita.

Al Gobierno supremo, sin embargo, no le es dado el cuidar por sí, é inmediatamente, de cada uno de estos establecimientos, examinar de continuo su verdadero estado, conocerlo con exactitud, juzgar simultaneamente de las circunstancias en que se encuentran, y ocurrir á las necesidades de todos. ...". (109).

Signat el 18 d'abril de 1839, continua publicant-se en el B.O.I.P. de 15 d'octubre de 1841. (110).

Una disposició que reflecteix la realitat en que es trobava el ram de la Instrucció pública, és la que deia que els diners d'aquest no fossin inclosos al presupost general de l'Estat, (111) qüestió que complicava sobremanera la financiació del sistema escolar.

Paral·lelament a la reestructuració de les Universitats, supressió de la Universitat d'Alcalá de Henares, creació de la de Madrid, restauració de la de Barcelona, desaparició definitiva de les de Palma de Mallorca i Cervera, i la seva incorporació a la de Barcelona, es potencia la consolidació de la creació d'Instituts de segona ensenyança la qual cosa queda reflectida en el B.O.I.P., i per exemple el Ministeri de Governació dirigeix una circular en la que s'expressa:

"En virtud de lo dispuesto en el decreto de 10 del actual, S.A. el Regente del reino ha tenido á bien aprobar las siguientes instrucciones para la incorporacion de las suprimidas universidades de Cervera y Palma en la de Barcelona, y la ereccion consiguiente de los Institutos de segunda enseñanza en aquellas provincias:

1ª. Los gefes políticos de Lérida y Mallorca pasarán respectivamente á los expresados establecimientos literarios y formalizaran un inventario detallado de todos los bienes y efectos que en los mismos existan, remitiendo una copia á la direccion general de Estudios y otra á la universidad de Barcelona.

...

2ª. Los gefes políticos cuidarán de remitir á la universidad de Barcelona, rubricadas las Hojas, los libros de actas de los claustros universitarios de Cervera y Palma desde su creacion ó restablecimiento por las juntas de gobierno de 1840. A estos libros de actas, asi foliados, acompanyarán los demas de años anteriores, y todos los expedientes y papeles de secretaria y contaduría que se refieran á estudios, grados ó cualquier acto de facultad mayor.

...

3ª. Los gefes políticos remitirán á la direccion general de Estudios los expedientes de los catedráticos y sustitutos de facultad mayor de las universidades de Cervera y Palma. ...Los catedráticos propietarios y sustitutos de enseñanzas intermedias serán conserva-

dos, á los Institutos de segunda enseñanza de las provincias de Mallorca y Lérida.

4ª El gefe político de Mallorca restablecerá inmediatamente el Instituto balear en los términos en que se encontraba en 1840, y con las mismas enseñanzas, rentas y efectos, conservando sin embargo los actuales catedráticos de instruccion secundaria ó filosofía, y consultando con la direccion de Estudios cualquiera duda ó dificultad que pueda ofrecerse.

...". (112).

Al marge d'aquestes informacions oficials, però molt lligades a la notícia anterior, la reforma de les universitats, es presentava en el B.O.I.P. de la següent manera:

"Persuadidos de que es tiempo oportuno de dar impulso eficaz al arreglo de los estudios públicos, con fin de aumentar y mejorar la instruccion recibida por los jovenes destinados por su posicion social y especial educacion literaria y científica, á influir particularmente en la suerte futura del país, vamos á exponer algunas observaciones relativas á las materias de enseñanza que en nuestro concepto deben formar parte esencial del programa de estudios en todos los establecimientos que se dicen de instruccion superior". (113).

Però el més interessant de les indicacions que es fan en aquest article publicat el 31 d'agost de 1842, són les referències a la utilitat que han de tenir pel poble les ensenyances ofertes als Instituts de les poblacions que no podrien mantenir una universitat.

I es considerava que:

"Mas como estos Institutos deberán ser por una parte los establecimientos provinciales donde reciba convenientemente instruccion toda clase de personas que necesite ó aspire á mayores conoci-

mientos que los que le proporcina la enseñanza primaria, haya que seguir, ó no, carrera de universidad". (114)

Important va esser també la preocupació dels liberals del moment, representats, en aquest cas, per Pablo Montesino, que firmava el "Reglamento para el regimen y gobierno de la Escuela Normal-Seminario central de Maestros de Instruccion primaria", aprovat per S.A. el Regent el 5 de març de 1842, (115) ja que l'objecte d'aquesta Escola Normal era: "Esta escuela normal está destinada á formar maestros instruidos y capaces de dirigir las escuelas normales de provincia, y las escuelas superiores y elementales de instruccion primaria de todo el reino". (116).

D'aquesta qüestió ja n'hem parlat i en parlarem a l'apartat corresponent a l'anàlisi institucional a on en ferem una àmplia referència, però aquí vull indicar que l'expressió legal de l'organització de les Escoles Normals es va concretar al "Reglamento orgánico de las Escuelas Normales" a 1843. (117) I per exemple en el Butlletí Oficial de Balears, es va transmetre la notícia als ajuntaments Constitucionals, i això dona una rellevància notable a la importància que tendria pels pobles l'extensió dels efectes positius de la creació de les Escoles Normals pels pobles de la Província. (118).

Aquest Reglament d'Escoles Normals fou publicat a la Gaceta de Madrid el 15 d'octubre de 1843 i en ell s'expressava la filoso-

fia:

"la primera persona que a quien toca coadyuvar eficazmente el logro de tan útil empresa es el jefe político. V.S., como delegado de la autoridad suprema, ha de entrar en sus miras, y necesita emplear igual solicitud. la experiencia tiene acreditado que donde existe un jefe político activo, celoso é inteligente, allí, la escuela normal se establece pronto, encontrandose en las corporaciones populares una franca cooperacion, y en los habitantes aplausos y bendiciones. V. S., pues, está obligado á no dejar de la mano tan importante asunto, empleando todos los medios que su autoridad le preste para dotar á esa provincia de tan útil establecimiento; y si ya tiene, organizarlo cual corresponde, á fin de que dé los sazonados frutos que se apetecen.

Porque la prosperidad de la instruccion primaria estriba en la prosperidad de las escuelas normales: en ellas está encerrada el porvenir de las escuelas normales. En vano se clamará para que creen escuelas en los pueblos...". (119).

El control i la vigilància per part del Cap polític, segons el present decret, consistia en inspeccionar l'escola per conèixer tot allò que hi pogués passar, per corregir els possibles abusos i procurar el seu progrès. (120)

En contraposició a aquestes disposicions de possibilitar un tipus d'institucions, també es decretaven disposicions restrictives per facilitar el control, per part de les Universitats grans, de les que dependrien els tipus d'ensenyaments intermitjos, a més d'esser un intent de superar l'organització educativa de temps passats. Per exemple en el B.O.I.P. del 30 de setembre de 1842, apareix un decret del Ministeri de Governació de la Península, que deia:

"... atendida la necesidad de mejorar la enseñanza superior de las universidades literarias, acordó la incorporacion de las de Cervera y Palma de Mallorca en la de Barcelona". (121).

A Palma aquesta mesura significaria la potenciació de l'Institut Balear, eina educativa més assumible per a la burgesia local, però també una depedència externa.

Una altra forma de control centralista i uniformadora era l'aprovació, per part de la Direcció General D'Estudis, de les obres útils per a l'ensenyança. És el cas de la notícia que es publica al B.O.I.P. del 15 de desembre de 1842: Principios de Gramática general con aplicacion a la castellana, por D. Luis de Mata y Araujo. Catecismo político, escrito por D. Tomás Bertran y Soler. (122), en la que s'aprovava aquestes dues obres. Però aquesta no seria la única ocasió; era una forma habitual de condicionar l'ús d'uns determinats llibres a l'Ensenyança.

Del repàs al B.O.I.P. es dedueix que 1843 va esser l'any del desenvolupament de la normativa de les escoles normals, ja que a més del Reglament de 15 d'octubre a on es regulava les Escoles Normals, apareixen notícies com per exemple les de l'ordre de la Regència, en la que es diu que siguin preferits per a les places de mestres de primeres lletres el provinents de les Escoles Normals, (123) en la que s'anomena la nova planta de la Normal Central de Madrid (124), es va aprovar el Reglament orgànic de les Escoles Normals d'Instrucció primària (125), la Justificació del Reglament Orgànic d'Escoles Normals (126) i de l'administració econòmica de l'Escola Normal Central. (127)

Les comissions provincials d'isntrucció primària és evident que estaven ideades per controlar a través de les Diputacions provincials com representants del poder central, i:

"Estando para renovarse las diputaciones provinciales en virtud de las elecciones que se acaban de verificar, corresponde que las comisiones provinciales de instruccion primaria reciban tambien variacion que es consiguiente, á fin de que tenga cumplido efecto el artículo 28 de la ley de 21 de Octubre de 1838. En su consecuencia el Gobierno provisional se ha servido resolver lo siguiente:

1º Tan luego como queden instaladas las nuevas diputaciones provinciales, procederán inmediatamente al nombramiento de aquel de sus vocales que ha de formar parte de la comision de instruccion primaria.

2º Se renovarán tambien las dos personas que á propuesta de la diputacion y por nombramiento del gefe político deben ser igualmente individuos de la expresada comision, á cuyo efecto la diputacion presentará dos ternas, es decir, seis candidatos para dichas dos personas, pudiendo ser reelegidas las actuales.

3º Si el gefe político lo creyere oportuno, oficiará al diocesano ó al gobernador de la mitra para que renueve el eclesiastico que forma tambien parte de la misma comision.

4º Así que esté constituida la nueva comision, el gefe político lo participará á este ministerio de mi cargo, remitiendo lista nominal de todos los individuos que la compongan". (128).

És evident que s'anaven arbitrant formes de control del sistema educatiu que beneficiava el que es trobàs en el poder.

El 13 de desembre de 1843 Javier de Quinto, que sera director de B.O.I.P. en la segona etapa, és nomenat membre del Consell d'Instrucció pública creada l'1 de juny de 1843, en reconeixement a la seva labor com a Diputat a les Corts i cap de la Secció d'Instrucció pública el Ministeri de Governació. (129).

La segona sèrie del B.O.I.P. sera dirigida per Javier de Quinto, individu com ja hem dit membre del Consell d'Instrucció pública, a partir del gener de 1844. Aquest Consell d'Instrucció pública quedava instal.lat el 1er de gener de 1844; (130)

recordem que en aquesta anys, 1843-1844, González Bravo és encarregat de formar Govern. Narvaez ocupa el poder, es crea la Guàrdia civil, 1843; es suspèn la desamortització, es posa en vigor la llei d'Ajuntaments, es desmantella Milícia Nacional, Censura de la premsa, etc. que significa el retorn dels moderats al poder.

El 24 de gener de 1844 és quan es dóna l'ordre de recaptar informació, segons el capítol 7 del reglament d'escoles elementals de 26 de novembre de 1838, per tal de conèixer la situació de la Instrucció primària per part del Govern central, i que és d'esperar la col·laboració de les comissions provincials i locals. (131).

El B.O.I.P. de 15 de febrer de 1844 publica la composició de les comissions provincials de : Albacete, Alacant, Alava, Almeria, Avila, Badajoz, Burgos, Caceres, Cadis, Castelló de la Plana, Cuenca, Ciudad Real, Cordoba, Guipúscoa, Girona, Guadalajara, Granada, Huelva, Ôsca, Lugo, Jaen, Logroño, Lleida, Lleó, Madrid, Murcia, Oviedo, Orense, Pamplona, Palma, Pontevedra, Palència, Salamanca, Segòvia, Sevilla, Sòria, Santander, Tarragona, Toledo, Teruel, Valencia, Valladolid, Zamora, que se nomanaren per Reial ordre de 20 d'octubre de 1843. (132). Posteriorment sortirien les de Biscàia, (133), Barcelona, rectificació Guipúscoa. (134). Era un intent de regular el control del sistema educatiu centralitzat, que no sempre va tenir l'efectivitat desitjada i es va convertir més bé en una eina burocràtica, més que altra cosa.

La situació de l'educació no era la que esperaven els governants. Així ho manifestaren en el Ministeri de la Governació el 17 de febrer de 1844, que justifica els intents des del poder per millorar la situació general de la Instrucció:

"... y aun las Córtes, comprendiendo la importancia de la reforma, se han ocupado de ella en mas de una legislatura. Mas sea que las cuestiones y turbulencias en que se ha visto envuelta la monarquia hayan robado la atencion del público y de los hombres llamados á plantear tan beneficioso pensamiento, se que la misma intencion de dar á la reforma un carácter más elvado y legal sometiéndolo al dominio de los cuerpos colegiadores hayan sido un embarazo, es lo cierto que la instruccion pública en lo general, y salvar algunas excepciones debidas á acuerdos del Gobierno, permanece en el mismo estado en que la dejaron los reglamentos dictados antes de la presente época constitucional..." (135).

Es pensava des del B.O.I.P., i més concretament en opinió de Javier de Quinto: els governants eren concientes que el Govern civil s'havia de fonamentar sobre el principi de l'Educació pública, com a base més segura de prosperitat, però que fins llavors no havia donat els fruits desitjats. Apel·la a la participació de les persones influents per aconseguir millorar la condició en que es trobava, demana que influeixin en les seves relacions i mitjans, per aconseguir el millor èxit possible de tal empresa, però creu que hi ha una indiferència grossa en aquestes persones. (135 bis)

I malgrat la regulació de caire oficial que es va establir de titulacions, d'organització dels estudis i de l'ensenyança,

encara el 5 de juny de 1844 es considerava que les Comissions, especialment les locals, no funcionaven, i és més:

"La Reina, enterada de que muchas comisiones locales de Instruccion primaria no se reunen ni cumplen con las obligaciones que la ley le impone, se ha servido disponer:

1º Los gefes políticos cuidarán de que en todos los pueblos adonde corresponda haber comision local de Instruccion primaria se organice esta del modo que proviene el artículo 31 de la ley de 21 de Julio de 1838; renovándose sus individuos, si fuera necesario, para que se compongan de personas activas, celosas por la prosperidad de este ramo del servicio público.

2º Los alcaldes, en el preciso término de quince dias despues de publicada esta orden en el Boletin oficial, pasarán aviso al gefe político de hallarse debidamente constituida la comision local, remitiéndole nota de las personas que la compongan. Esta nota quedará en la comision superior de la provincia.

3º Los mismos alcaldes, en virtud del parrafo 1º del articulo 70 de la ley de ayuntamientos, cuidarán bajo su responsabilidad de que la comision local se reuna y cumpla estrictamente con las obligaciones que le estan impuestas por el titulo 2º del reglamento de 18 de Abril de 1839. Si las comisiones no tuvieren este reglamento, deberán adquirirlo inmediatamente; y de tenerlo ya ó haberlo, adquirido darán los alcaldes parte al gefe político de la provincia.

...
5º Los gefes políticos y las comisiones superiores vigilarán á las locales y á los alcaldes para que tenga efecto lo prevenido en los artículos anteriores, y cuanto disponen las leyes, reglamentos ... vigentes sobre instruccion primaria, ... " (136).

En definitiva, els caps polítics encara tenien la paella pel mànec, però la inspecció no estava professionalitzada, i per tant era ineficaç en gran part.

L'any 1844 és quan es recull el fruit de la creació de les escoles normals de província, ja que les creades al voltant de l'any 1842 celebraren els primers exàmens públics de final de carrera el 1844, per exemple

a les escoles normals d'Albacete, Osca, Terol, Guadalajara, Córdova, Palma, etc., des de la presidència dels caps polítics de cada província. Aquests exàmens significaren, per a normals com la de Palma, els de la primera promoció de mestres de la província. (137).

En aquest esdeveniment és on es veuen els primers resultats de la tasca d'una Escola Normal com la de Palma, un fet que va tenir un cert ressò a la premsa. Altres exàmens es celebraren sota la presència del cap polític, que actuava com a president de la comissió provincial d'ensenyança primària, a la Diputació Provincial:

"Empezó el acto leyendo uno de los profesores la lista de los alumnos internos y externos del seminario, y el programa de las materias que cursaron durante los dos últimos años, y de los puntos sobre que estaban dispuestos a contestar, en la forma siguiente ..." (138).

Les matèries que es citen són: Religió i Moral; Escriptura; Gramàtica Castellana i ortografia; Retòrica i Poètica; Aritmètica; Geometria; Dibuix lineal; Física; Química; Història Natural; Geografia Universal; Geografia d'Espanya; Història d'Espanya; Història Universal; Educació en general; Sistemes i mètodes generals d'ensenyança.

Cal fer notar l'eufòria amb què es fa la descripció d'aquests exàmens i la satisfacció amb què s'informa que els representants de la Comissió escoltaven i observaven. (139).

Una altra forma d'ideologització, i en aquest cas de pactisme amb l'Església catòlica, són la regulació dels estudis de teologia i les ensenyances de religió i moral. (140).

Però una de les coses més significatives d'aquests afers, és la preparació del camí cap a la definitiva aprovació del Pla Pidal-Gil de Zárate, amb la Reial Ordre disposant que s'elabori un Projecte general de l'ensenyança intermitja i superior. Per aconseguir superar la situació inconvenient en que es trobava, a pesar de les tentatives dutes a terme per les Corts:

"...Mas sea que las cuestiones políticas y las disenciones y tribulaciones en que se ha visto envuelta la monarquia hayan robado la atencion del público y de los hombres llamados á plantear tan beneficio pensamiento, sea que la misma atencion de dar á la reforma un carácter más elevado y legal sometiéndolo al dominio de los Cuerpos colegisladores haya sido un embarazo, es lo cierto que la instruccion pública en lo general, y salvas algunas excepciones debidas á acuerdos del Gobierno, permanece en el mismo estado en que la dejaron los reglamentos dictados antes de la presente época constitucional. Cierta es tambien que reformado el estudio de la carrera de jurisprudencia ..., y organizado el estudio de las ciencias médicas ...; pero estos decretos, dictados aisladamente y sin un conocimiento exacto de las necesidades generales del pais, y sin contar acaso con los medios de que el Gobierno puede disponer para atender á este importante ramo de la administracion,..., parece la época mas oportuna para dictar un sistema y arreglo general de las enseñanzas intermedia y superior que venga á satisfacer una necesidad por todos reconocida como imperiosa y por largo tiempo deseada. En tal concepto, y convencida S.M. de la importancia de este asunto y del gran bien que debe resultar ..., se ha dignado resolver que ese Consejo se ocupe sin levantar mano en formular un proyecto de arreglo general de las enseñanzas intermedia y superior, segun reclama la ilustracion actual..."(141).

Es preocupa també del presupost i de la "digna y decorosa suerte de los profesores públicos," i de que s'aprovàs sense

haver de passar per les Corts, perquè això simplificaria sobrenaturalment els tràmits i les barreres. (142).

I el 17 de setembre de 1845 Pedro José Pidal firmava la "Exposición a S.M.", prèvia a la firma del Pla, on es deia:

Señora: La instruccion pública ha sido uno de los objetos de su constante trabajo para el Secretario del Despacho que suscribe, desde que V.M. se dignó confiarle el Ministerio de cuyas atribuciones forma parte esencial tan importante ramo. Careciendo de un sistema uniforme y bien ordenado; regida en general por disposiciones interinas, cuyo carácter tienen tambien casi todos los profesores; dotados estos mezquinamente; desatendidos ciertos estudios á que es preciso dar impulso; privados todos de aquel alcance que constituye el verdadero edificio del saber humano; y por último, introducido el desorden en la administracion económica; no habia persona alguna en España que no clamase por su pronto y eficaz remedio. La instruccion primaria, por medio de las escuelas normales, hace diariamente notables aunque no ruidosos progresos: la segunda enseñanza que en realidad no existia, crece y se difunde con el establecimiento de los institutos: la superior ha sido tambien objeto de arreglos útiles, dándose á las necesidades actuales de la sociedad; pero todos estos trabajos han sido aislados, y los esfuerzos hechos para reformar la instruccion pública con sujecion á un plan general, vasto y uniforme, han venido á malograrse por efecto de las circunstancias ó de obstáculos imprevistos. Ahora pues, Señora, que la reorganizacion penetra que es llegado el tiempo de poder tambien la mano en obra tan importante, y de llevarla á cabo juntamente con las demás reformas". (143).

En aquesta Exposició estructura i justifica les diferents classes d'estudis, les matèries de què han de constar els diferents estudis i les ensenyances. En primer lloc exposa les ensenyances pròpies de les classes mitjanes, que "ora pretendia solo adquirir los elementos del saber, ..., ora intenten allanarse el camino para estudios mayores y de adquisicion mas dificil". (144).

Els elogis a la utilitat de l'ensenyança secundària són clars:

"... Los momentos perdidos en época tan preciosa no se rezarcen nunca; y las impresiones entonces recibidas determinan la suerte de los ciudadanos, y de la patria cuyos destinos regirán tal vez algun día. A la segunda enseñanza corresponde robustecer las facultades con que dotó el hombre la naturaleza; si esta enseñanza fuere escasa, el joven mal preparado, carecerá de fuerza para acometer más arduas tareas ...". (145).

I en plantejar l'organització de la segona ensenyança, passa a fer un repàs a les característiques de la superior, que li pertoca iniciar a la persona en les altes ciències, completa la Instrucció dels que han d'exercir útils professions, o aspiran a lluir a l'Estat. (146).

Finalment, signat el Pla per part de Pedro José Pidal, arribava mitjançant Reial Decret, que l'ensenyança estaria estructurada en: 1ª Estudis de segona ensenyança; 2ª Estudis de facultat major; Estudis superiors; Estudis especials. (147).

L'organització de la segona ensenyança era considerada a l'article 2on.: "La segunda enseñanza es continuacion de la primaria elemental completa".(148) La Instrucció primària estaria dividida en elemental i superior. També es considerava com ampliació que prepara per a l'estudi de les carreres o serveix per perfeccionar els coneixements adquirits en l'elemental. (art. 6).

A nivell d'instrucció era un intent de sintetitzar

unes matèries clàssiques amb unes de caire contemporani als redactors del Pla. Es reforça el llatí i les humanitats, i les ciències experimentals. Es consoliden els Instituts.

D'aquest Pla, el mateix Antonio Gil de Zárate deia:

"De esta suerte el plan de 1845, arrancando los establecimientos de enseñanza á ese aislamiento que los dejaba en un estado de perpetuo abandono y de inmovilidad, los unía todos a un sistema común, establecía entre ellos lazos de confraternidad, los hacía miembros de un mismo cuerpo, y daba impulso á esa acción que, comunicándose del centro á las partes y de las partes del centro, conserva un movimiento constante y provechoso en toda la máquina, cuyas ruedas no se entorpecen ya, consiguiéndose un conjunto siempre dispuesto a recibir toda clase de mejoras". (149).

Era un model centralista i uniformitzador per excel·lència i optimista, al manco en aquest punt. La secularització que s'interpreta de la lectura del Pla Pidal-Gil de Zárate, tenia el significat de convertir l'ensenyança en servei de les classes dominants.

Per altra banda, cal considerar que els moments més influents del liberalisme foren: 1820-1823, Guerra Civil 1839-1840; regència d'Espartero 1840-1843 a l'època d'abans de 1845. Però no existia una diferència assenyada entre els diferents governants que s'alternen en el poder. Intenten conciliar aquests matisos per enderrocar Espartero l'any 1843.

La Constitució no va existir a la pràctica i els períodes de constitucionalisme es limitaren als moments d'exaltació liberal, la Constitució vigent normalment només era respectada

a les grans ciutats. (150).

No és d'estranyar, com diu A. Viñao Frago, que les contínues referències que feien els contemporanis a la necessitat d'estabilitzar el sistema polític i social es fonamentassin en la defensa, la seguretat i l'eficàcia, amb un poder fort. (151) Aquest plantejament significaven una devaluació del constitucionalisme i de la participació parlamentària.

Dins el context de les lluites ideològiques pel control de l'Educació, en aquesta època, hi ha un component característic a considerar: les relacions Església-Estat en la seva incidència en la construcció del sistema educatiu liberal-burgès a l'Estat espanyol.

Com va succeir en altres àmbits de la vida política de l'Estat espanyol a la mort de Ferran VII, es preveia un canvi en les relacions amb la Santa Seu. Per a José Manuel Cuenca Toribio, malgrat els:

"... deseos formulados sobre ellas en el famoso manifiesto de la Reina Gobernadora, de 4 de octubre de 1833, todo hacía conjeturar que las relaciones entre la Iglesia y el Estado españoles iban a experimentar sensibles alteraciones. Uno de los puntos de coincidencia de la estrategia política de las dos fuerzas que servían de plataforma activa a la Regencia era justamente la necesidad de introducir cambios en el ordenamiento jurídico de muchas de las estructuras y manifestaciones de la Iglesia docente; mudanza que abocaría forzosamente a un planteamiento revisado del diálogo y contactos entre ambas potestades". (152)

Però la realitat és que els intents i les postures dels governats, com per exemple la de Martínez de la Rosa, s'anaven radicalitzant a favor de la inflexibilitat. (153)

En aquesta línia es pronuncia Cuenca Toribio, i en referir-se a l'etapa següent ens indica:

"En el lustro siguiente a su caída, - es refiere a Martínez de la Rosa- las etapas de esta única alternativa se recorrieron con inusitada rapidez. En 1840, al advenir el trienio esparterista, muy poca quedaba por andar para ver un panorama que habría parecido imposible de contemplar por la generación precedente y por gran parte de la protagonista de la etapa de las regencias. La colosal transferencia de propiedades eclesiásticas a manos estatales y particulares, el desvertebramiento de las órdenes y congregaciones religiosas, la incuria acelerada de fábricas y templos en los que, muy pocos años atrás, se expresaba con notable fausto el culto de los españoles al credo católico ponían de relieve la distancia recorrida por el poder liberal en sólo un quinquenio". (154)

A partir d'aquests moments l'Església es convertiria en una institució depenent de l'evolució política del poder, ja que de l'ajuda del poder dependria en gran part la seva subsistència social. I més, després de la supressió del deume que rebia el clergat secular a 1841. (155)

La paulatina consolidació de l'Estat liberal havia de condicionar forçosament les relacions Església-Estat, tot examinant el paper que va jugar el clergat, o un sector important seu a la guerra carlista, i malgrat Maria Cristina quan defensava els interessos de la Corona manifestats el 4 d'octubre de 1833:

"La religion y la monarquia, primeros elementos de vida para España, serán respetados, protegidos, mantenidos por mí en todo su vigor y pureza ... La religion, sus templos y sus ministros serán el primero y el más grato cuidado de mi gobierno". (156)

Per tant no crec que fós un sol factor el que determinàs les relacions crispades amb la Santa Seu, a l'època que estudiam i malgrat el paper dels Governants liberals a favor d'una política restrictiva del poder eclesiàstic.

El malestar del clergat va esser provocat no tan sols per la guerra carlina sinó, segons Ricardo G. Villallosada:

"Ni fué eso sólo. El gobierno prohibido a los obispos el conferir las órdenes sagradas (8 d'octubre de 1835), excepto a determinados sujetos; privóles inicualmente de la censura de libros teológicos; más de una vez los citó ante los tribunales como carlistas; los jasuítas fueron expulsados del reino; y, por fin, por leyes de 8 de marzo de 1836 y 29 de julio de 1837, las Cortes suprimieron casi todas las órdenes religiosas. El nuncio de Su Santidad, no pudiendo tolerar tales desafueros, salió de España. Para salvar la economía nacional fueron enajenados los bienes de la Iglesia, empezando en 1834 por adjudicar al Estado las rentas del Santo Oficio procedentes de los beneficios eclesiásticos". (157)

Com es veu la situació era conflictiva i poc propícia per afavorir un enteniment, malgrat aquesta visió sigui molt partidista a favor de l'Església, i en realitat el paper dels d'aquesta institució fou contradictori, i molts de personatges de la jerarquia s'apuntaren al carro del moderantisme com a mínim; era el clergat ras el que s'apuntava al carlisme.

L'Estat s'anava convertint en omnipotent, al manco aquesta pareixia la intenció del Governants, en relació al detriment del poder de l'Església, especialment en relació al control del sistema educatiu i la beneficència.

El moment culminant de política secularitzadora en favor de l'estatalització cal situar-la, en aquesta etapa, durant la Regència d'Espartero, seguida d'una reacció conservadora.

Es el cas de les eleccions al Parlament de 1837, que la majoria va esser formada per parlamentaris conservadors, (158) per defensar els privilegis de la religió catòlica, i vol significar un rebuig de les tesis liberals.

Però, com es sap, el cop d'Espartero de 1840, volia acabar amb aquest conservadorisme vigent. Espartero, és clar, practicà una política secularitzadora bastant radical, i la reacció va provocar la caiguda del poder d'Espartero, que només hi va esser fins a 1843, i va facilitar el recobriment del poder per part dels moderats encapçalats per Narvaez, que naturalment va intentar recuperar les relacions amb la Santa Seu.

El procés revolucionari i la no adaptació momentània de l'Església a ell, genera un ambient d'inestabilitat política, a on entre altres causes hi podem assenyalar la de la provocació duita a terme per Alvarez de Mendizabal amb l'aprovació del decret de Desamortització dels béns eclesiàstics, i com ens diu Jordi Monés:

"Un reial decret d'11 d'octubre de 1835 dictava la supressió dels nens pobres, escolapis, dels dedicats a l'assistència de malalts, cases de Sant Joan de Déu, i les cases per a la formació de missioners per a les Filipines, criteri refermat pel reial decret de 9 de març de 1838 que posava a càrrec de l'Estat el manténiment del culte i la clerecia- pensem que l'Església havia perdut els seus béns. La Constitució de 1837, molt més moderada que els decrets dels primers anys del període liberal, autoritzava l'existència d'algunes cases de religiosos, però no com a comunitats, sinó com a institucions de l'Estat". (159)

Es evident que l'Església anava perdent les seves competències en el camp de l'educació, paral·lelament a la seva pèrdua de poder polític i econòmic.

I més amb la política anticlerical d'Espartero (1840-1843) cal recordar que el constitucionalisme es va desenvolupar en favor del desenvolupament del distanciament de l'Estat espanyol de l'Església, fins que arriba la següent etapa del constitucionalisme doctrinari-moderat, especialment quan es promulga la Constitució de 1845, que es defineix com a catòlica. (160)

Des del punt de vista de la pràctica educativa, de recobrament de la incidència eclesial, sabem que els escolapis, a partir de 1844, en el marc de la dècada moderada recuperen les seves funcions educadores pre-desamortitzadores. (161)

L'Església, considera Jover, va tenir una influència minvada a la vida pública, en relació a la que pogueren tenir les classes mitjanes, les classes altes i els militars, però, també cal essenyalar que aquesta institució va seguir essent una força social important, i des del punt de vista de conglomerat de poder social s'enfronta a les reformes liberals. (162)

També, per evident que sembli, és important l'afirmació expressada per Cuenca Toribio, quan diu:

"En efecto, así como la independencia económica de la Iglesia había sido suprimida por la Corona por no enfrentarse con el desafío liberal y necesitará

a toda costa el apoyo de aquélla, no sucedía igual con las bases sociales sobre las que deseaba el predicamento universal gozado por la Iglesia institución en la España del Nuevo Régimen. La merma sustancial de su antiguo poderío económica no había restringido la plataforma de unánime adhesión que le tributan todas las clases sociales. Antes bien, esta relativa pobreza aumentó su halo de popularidad que ella misma instrumentó en ocasiones, casi sin medida y desafortunadamente". (163)

Una frase encertada seria: l'Església era perseguida però la religió perdura. És evident que el malestar provocat a l'Església no va esser tan sols per a les determinacions legals d'Alvarez Mendizabal firmades per Maria Cristina, que espantaren sobradament al clergat i l'actitud anticlerical del Govern, sinó també les manifestacions anticlericals del poble. (164)

En els moments a on l'anticlericalisme és a un punt bastant alt, no és estrany que es produeixi el que ens assenyala Jean Descola, i no és per menys:

"Naturalmente la actitud anticlerical del gobierno español influye en las relaciones entre Roma y Madrid. En respuesta a los decretos del ministro Mendizabal, Gregorio VI retira a su nuncio en España, lo que crea un clima abiertamente hostil de una y otra parte. El efímero reinado de Espartero está determinado por la exzacerbación del anticlericalismo. Aunque haya roto con el gobierno de Madrid, Gregorio VI le recuerda que la Iglesia de España sigue bajo su obediencia y que , en consecuencia, es a él a quien corresponde escoger y nombrar obispos. Espartero envía al papa al diablo". (165)

Davant aquestes circumstàncies tan picants és compren-

sible que les relacions entre l'Estat espanyol i la Santa Seu fossin tirants. I caldrà esperar al retorn dels moderats al poder, sota la direcció del General Narvaez, per poder recuperar una dinàmica suficientment positiva per poder reestablirles amb un to de normalitat.

A 1842, sobre el paper que podia jugar la religió del poble espanyol i de la situació que s'anava vivint d'clericalisme i d'esperit secularitzador, Jaume Balmes deia:

"Lo repetimos; es menester no dejarse alucinar el espíritu de irreligión que prevalece en algunos círculos muy reducidos; la mayoría de la nación piensa así, sino que, apegada a las ideas, a los hábitos y a las costumbres que se le han transmitido como herencia de largos siglos, consérvese adicta a la religión...

Concluiremos con una observación que no debe perderse de vista cuando se trata de religión: no es un sentimiento vago y confuso, sino que adhesión al catolicismo. En España no hay medio entre la religión católica y la incredulidad". (166)

Malgrat la parcialitat, no pensa que la religió catòlica es convertís al protestantisme, sinó a l'esclat de la religió en tot cas. I es converteix en un dels més clars sors del restabliment de les relacions de l'Estat amb la Santa Seu, una expressió del que dic és el seu "Situación del clero español y urgente necesidad de un ~~proyecto~~to", (167) en el que es plantejava:

"Ha llegado el abatimiento del culto y clero a un punto alarmante, es tal la complicación que se

ha formando en los negocios eclesiásticos, son tantos y tan varios y tan difíciles los asuntos que han de arreglar, que se ha hecho imposible salir de la situación tan apurada sin mediar la autoridad pontificia, sin preceder un amistoso acuerdo con la Santa Sede". (168).

Realment la situació era complicada; l'Església era un poder fàctic, i la religió catòlica era un factor dominant a la convivència social del moment, i aquesta era una realitat òbvia que el poder polític no podia ignorar, o més ben dit, no s'atrevia a ignorar.

Una opinió contraposada a la de Jaume Balmes seria la de l'Eco del Comercio, del 20 de maig de 1845, a l'article "Concordato.- Poder oculto":

"A fuer de adversarios generosos no podemos menos de compadecer al gobierno por la triste posicion en que se ha colocado ante el pais, puesto que ni puede declinar la terrible responsabilidad en que se ha enredado, ni dejar de pasar por falso ó por juguete de otro poder mas alto, mas suspicaz y mejor organizado". (169),

I evitar les posicions de força dels darrers reductes de l'absolutisme anterior. És la potestat de les exigències d'un poder , el romà, que es considera superior i més dur. En contraposició el paper del Govern de l'Estat espanyol, ha d'esser rectificat amb ma dura i forta, ha de:

"El gabinete debe reparar la derrota que ha sufrido, destruyendo con mano fuerte, y sin contemplacion à clases y gerarquías, el poder oculto que lo mina y lo socava, y propone a las cortes la nulidad de la devolucion de los bienes al clero, suspendiendo

ó revocando en el interin la entrega de ellos, y sacandolos despues en el mercado, ó repartiendolos despues entre los que derramaron su sangre por la libertad y por la reina; castigando al encargado de negocios si ha faltado a sus deberes, ú obrado por influencias estrañas, haciendo despues un manifiesto motivado al pais y una comunicacion enérgica á su Santidad para que vea aquella curia que si en un momento de error ha podido desconocer el gobierno desconocer que Roma ha sido y será siempre Roma, tambien sabe volver por su decoro y por el respeto con que debe ser tratada la nacion española". (170).

La filosofia com Gil de Zárate es plantejava la secularització de l'Educació a la reforma de l'Ensenyança era:

"Una de sus primeras y más urgentes necesidades era una completa secularizacion. Hemos visto que desde el establecimiento de las primeras Universidades, la enseñanza pública había salido del ramo de las iglesias para instalarse en las escuelas seglares. Aun permaneció muchos años bajo la dependencia del Pontificado, sujeta al clero y a sus doctrinas; pero el elemento laical fué ganando cada día más terreno, y hoy ya tiene que dominar exclusivamente". (171).

Es referia als homes que constituïen la comunitat eclesiàstica, que no estan exents de debilitats humanes i malgrat les seves virtuts reconegudes, també tenen les seves pròpies passions, que segurament els conduïren a cometre grans errors. Era qüestió de llevar el poder educatiu al clero com a grup o classe.

És a dir que després d'haver dominat a diversos camps, com el de la intel·ligència, li arribà l'hora d'abandonar-la, per passar a mans de la societat. En definitiva, la conseqüència és:

"Que la Iglesia, despues de haber sido soberana en los dominios de la inteligencia, ha perdido esta soberanía, la cual se ha trasladado a la sociedad civil, como más ilustrada y progresiva.

Que la Iglesia, despues de haber sido soberana tambien en el orden político, ha perdido igualmente esta soberanía, teniendo que renunciar á sus dorados sueños de teocracia universal; y que la sociedad civil, recobrados sus derechos, se gobierna sola á su vez, no recibiendo, sino de sí propia las leyes que han de regirla.

Que solo puede haber progreso intelectual donde existe la libertad y la discusion; y que excluidas la libertad y la discusion de la sociedad eclesiástica, se ha refugiado al seno de la sociedad civil donde existen ahora todos los elementos de saber, progreso y civilizacion.

Que solo donde reside la soberanía, reside tambien el derecho de educar, es decir, de formar hombres apropiados á los usos que necesita el soberano" (172).

L'Església el que intentava era conservar els seus interessos i privilegis, per tant era un contra-sentit posar en mans del clero i de l'Església l'ensenyança. Es considera en aquest mateix escrit el paper que en qüestions de moral l'Església havia pogut jugar en el passat, però en el present s'havia associat massa amb els interessos mundans dels homes i això havia fet perdre credibilitat en la seva alta missió de moralització dels costums.

En aquests moments, iniciada la revolució burgesa i fins a l'inici de la decada moderada a 1844, segons Jordi Monés; referint-se a Catalunya, però paraules aplicables a nivell de conjunt:

"Tot i que aquesta revolució va presentar uns trets característics ben determinats, limitar-se exclusivament a alguns aspectes que va prendre a la resta d'Europa, serví per donar un cop quasi mortal a la potència